

Социологија и модерни свет (Социолошка сазнања као катализатор сусрета култура)

БОЖО МИЛОШЕВИЋ

Филозофски факултет
Нови Сад

Иако се за социологију често каже да је релативно млада наука, која проучава друштво као "стари" предмет сазнајног интересовања човека, моја намера је проблемски конкретнија и временски одређенија. Она је усмерена ка проблематизацији неких основних особености социолошког сазнања и њиховог утицаја на друштвену садашњицу модерних друштава (*et vice versa*).

Како су се историјски облици друштвеног живота човека, које обично називамо "модерна друштва", увелико трансформисали у својеврсну (глобалну) целину која све више постаје детерминишући чинилац човековог битисања у свету, то се у колоквијалној комуникацији, а све чешће и у науци, употребљава термин "модерни свет" као ознака за ту целину. Истовремено, као синоним или у неком другом значењу, често се сусреће употреба термина "човечанство" (у антрополошко усмереним расправама), или термина "међународна заједница" (у политичком и политиколошком говору), а у последње време све је учесталије расправљање о "процесима глобализације" (нарочито у анализама савремених економских токова и проблема). Понекад се у социологији, а и у другим друштвеним наукама, употребљава појам "модерно друштво", као јединствена ознака (у једнини) за сва савремена (модерна) друштва.

Иако се под појмом "модерно друштво" најчешће подразумева, или експлицитно изражава, оно што и ја желим да истакнем, ипак остајем при употреби појма "модерни свет". Два су основна разлога за то. Први разлог је гносеолошко-епистемолошке природе, јер се тиче одређеног научно-сазнајног погледа на већ препознатљиве процесе у бити савременог света. Други разлог је у (почетној) појмовној разумљивости, која може да олакша дискурзивну комуникацију између разнородних учесника на једном сусрету рационалних људи.* Овај други разлог је у извесном смислу истакнут у поднаслову теме саопштења, који поближе означава да ће бити речи о односу социологије и модерног света с циљем да се укаже на "каталитичке" процесе у том односу, тј. на процесе који подстичу сусрете разних култура.

Временска одређеност теме произилази из самог наслова расправе, јер одатле следи да ће бити речи о оном периоду развоја друшт(а)ва који је "изнедрио" социологију и у коме се ова особина науке "етаблирала" у систему (човековог) сазнања, после њеног "изласка" из филозофије. При томе, потребно је да нагласим да то "излажење" социологије из филозофије није завршено и тешко да ће се икада у потпуности завршити. Наравно, не поричем да међу социолозима није било, и да и данас нема, оних који прижељкују

---

* Основне идеје овог рада су изложене на научном скупу "Социологија и наше време", у оквиру манифестације "Новосадски социолошки дани", у организацији Социолошког друштва Србије и Одсека за социологију Филозофског факултета у Новом Саду, Иришки Венац, 11-12. јуна 1998.

”разлаз” са филозофијом, али се не би могло рећи да је то општа особеност социолошког дискурса.

У том погледу, моје образлагање теме је превасходно социолошко, јер проблематизује однос неких суштинских особености модерног света и особености социолошких сазнања у том свету. Али, истовремено, оно ”израћа” из филозофске ”позадине” и утемељује се у њеној препознатљивости.

А сада, *in medias res*.

*

Социолози, као мало који други припадници научне заједнице у најширем смислу, склони су да често (пре)испитују могућности социолошког сазнања и властитог интелектуалног дигнитета у одређеним социокултурним условима. Та преиспитивања добијају на интензитету у периодима значајних друштвених потреса и културних преображаја. Због тога се често може чути да је социологија ”наука кризе”, а да су социолози она врста интелектуалаца који су ”стекли право да објављују кризе”.¹ Као потврда таквог односа (кризне) друштвене стварности и социологије, наводе се друштвене кризе у Европи крајем 18. и почетком 19. века, које су подстакле ”излазак” социологије из филозофије, а потом се наглашава да су разне кризне ситуације утицале на њен даљи развој и ”етаблирање” у систему наука појединих друштава.

Ако кризу друштва схватимо као изразито противречан, неусклађен и напет однос између његових битних структуралних делова, онда је ту реч о појавним (манифестним) облицима испољавања неких суштинских (латентних) проблема који произилазе из законитости функционисања постојеће друштвене структуре. Према томе, пре ће бити да се ради о томе да се социологија појавила, да се развијала и да ће тако бити и у будућности, као настојање човека да сазна те проблеме а не само да ”објављује” кризе.

Извесни покушаји да се евентуално та сазнања искористе као рационално-искуствени ”путокази” за решавање друштвених проблема нису неко посебно обележје социологије. И пре појаве социологије, као и данас, било је покушаја да се филозофска мисао или неки други општији облици сазнања искористе као рационална основа за одговарајуће друштвено делање. Према томе, неоправдано је узимати аргумент друштвене сврсисходности као мерило оспоравања потребе за социологијом (које најчешће долази из препознатљивих филозофских погледа на парцијалност и утилитарност наводно сваког научног знања), или, пак, као мерило њеног неприхватања (које долази из бирократског и техничко-прагматичког погледа и на социологију, као и на ”примењене” науке).

Социологија је, пре свега, рационална творевина људског духа, а, потом, и својеврсна ризница човековог друштвеног искуства које је посебним методолошким поступцима ”очишћено” од спорадичног и појавног, са циљем да се у њему препозна оно што је опште, релативно трајно и суштинско. У том смислу, социологија је изданак (претходне филозофске) рационалистичке мисли и просветитељске вере у друштвено-преображавалачку снагу разума. Та шира, филозофска ”позадина” може се препознати у социологији, без обзира на различите теоријске приступе, теоријске оријентације, или на парцијалне

1 Peter Berger & Helmut Kellner (1991), *Социологија у новом кључу*, Градина, Ниш, стр. 151.

емпиријске истраживачке захвате друштвене стварности. Повезаност социологије са филозофијом омогућује социологији да "вечне" проблеме односа човека и друштва испитује са различитих становишта.² Како је сазнавање различитих становишта саставни део сазнања предмета проучавања (друштва), то филозофија оснажује "социолошку имагинацију"³ и шири теоријске видике социологије. Међутим, повезаност социологије са филозофијом има и своју другу страну. Задржавање социолошке(их) теорије(а) на општим филозофским становиштима, без њихове критичке анализе и теоријске операционализације, најчешће води ка догматизацији. Догматизација вуче у стерилност.

У сличном, амбивалентном, односу налази се социологија и према стварности коју проучава, тј. у односу према модерним друштвеним процесима који су је "изнедрили" као потребу рационалних људи. Та амбивалентност се састоји у нескладу између научних идеала (принципа) којима социологија тежи, с једне стране, и друштвених очекивања која се заснивају на захтеву да социологија (као и наука уопште) припомогне у разрешавању друштвених противречности, с друге стране. Иако је та амбивалентност присутна, мање или више, у готово свим (посебним) наукама, она се на особен начин прелама кроз социологију, и посебно тешко "пада" социолозима. Релативно јаче присутна филозофска саморефлексија у социологији и критички став према стварности која се проучава неминовно намећу потребу социолозима да се запитају "како гурати кола у којима се возимо"⁴. То питање се намеће због тога што су социолози истовремено припадници друштва и чланови научне заједнице који, пропитујући друштво, пропитују величину и трагичност многих човекових поступака. Самим тим, пропитују и своје поступке и положај своје професије у друштвеној структури. У том смислу је врло инспиративно поређење између историје и социологије, као две најопштије науке о друштву, које су приметили Питер Бергер (Peter Berger) и Хелмут Келнер (Helmut Kellner). "Историчаре је – кажу ова двојица социолога – дуго обликовао сличан осећај величине и трагичности свих човекових поступака, али социологија овом сазнању додаје и властиту дирнутост."⁵

Та "властита дирнутост" социолога произилази из самог социолошког приступа друштвеној стварности. Из тог приступа се открива човекова "спутаност" у двоструком погледу⁶: прво, открива се немогућност успостављања веза и односа између људи без "спутаности" као последице и, друго, открива се да друштвено-културни процеси утичу на обликовање и оних црта личности човека помоћу којих он схвата свет. Откривајући те детерминистичке (друштвене) утицаје на човека, сама социологија се јавља као "детерминистичка" перспектива. Због тога се често, са становишта апстрактно-хуманистичких пројекција слободе човека, гледа на социологију као на непријатеља слободе.⁷ У ствари, та становишта приписују социологији намере које она најчешће нема. Она критикују социологију што открива друштвене

2 Т. В. Bottomore (1977), *Социологија као друштвена кријшка*, Напријед, Загреб, стр. 70.

3 Рајт Милс (1964), *Социолошка имагинација*, Савремена школа, Београд.

4 Peter Berger & Helmut Kellner, *op. cit.* у прим. 1, стр. 77.

5 *Исио*, стр. 91.

6 *Исио*, стр. 105.

7 *Исио*, стр. 106.

(и културне) препреке за остваривање човекове слободе, уместо да критикују те препреке.

Како "човекова слобода није нека врста рупе на тканини узрочности"⁸, то се слобода не може открити методама ниједне науке, па ни социологије. Оно што социологија може јесте то да укаже на неке могућности или немогућности задобијања слободе у одговарајућим друштвено-историјским условима човековог живљења. На тај начин социологија се појављује као еманципаторска наука, тј. као сазнање о ономе што јест и што би вероватно могло да буде.

Проучавајући пре свега модерна друштва, социологија је објаснила многе подстицајне и ограничавајуће чиниоце за добијање веће слободе човека. Истовремено је указала на њихове глобалне предности и недостатке у односу на историјска (прошла) друштва и у односу на стварне њихове могућности у ближој или даљој временској перспективи.

Један од првих и суштинских проблема који је заокупљао (и који заокупља) социологе је проблем друштвеноисторијског развоја и посебно особености модернизације као његовог саставног дела. Анализом тог крупног научног проблема социологија се приближавала препознавању неких суштинских могућности за човекову слободу у модерним друштвима. При томе, из филозофске "позадине" је усвајала, на овај или онај начин, сазнање да одговарајући степен слободе човека у разним друштвима условљава одговарајуће могућности за његово културно стваралаштво, и за сусрет и прожимање различитих култура.

Социологија је тако открила да је слобода човека у савременим друштвима "спутана" процесима модернизације, иако се исти ти процеси јављају и као претпоставка за квалитетније услове живота велике већине људи у свету. Процеси модернизације су особена културна подлога, у чијем језгру се налази рационалан однос према стварности. Битна особеност модерних друштава, у односу на претходне облике друштвеног живота људи, састоји се у споју (рационалне) свести и (практичног) делања. То је Макс Вебер (Max Weber) назвао "рационализацијом".⁹

Рационализација је процес, који се све више шири у савременим друштвима и утиче на ишчезавање њихових разноликости у толикој мери да се може говорити о настанку модерног света. Основна особина рационализације састоји се у томе што она систематски усмерава понашање људи према (унапред) утврђеном циљу, посредством организоване делатности и уз употребу одговарајућих средстава.

Иако су почетни облици рационализације (рационализације као рационалног знања) одиграли значајну улогу у "размађијавању" света идеја и света живота, она све више стреми ка техничкој рационалности – у којој долази до "тријумфа средстава над циљем".¹⁰ На тај начин рационалност се испољава у ирационалном облику, јер служи као оправдавање сваког циља који се може

8 *Исио*, стр. 109.

9 Макс Вебер (1968), *Протестантска етика и дух калвијанизма*, "В. Маслеша", Сарајево, посебно стр. 41; исти (1976), *Привреда и друштво I*, Просвета, Београд, стр. 41-49, посебно стр. 45.

10 Вид. Љубомир Тадић (1988), "Појам и облици рационалности и рационалног делања", у Зборнику *Рационалности и савремени свет*, Филозофско друштво Србије, Београд, стр. 157-171, посебно стр. 16.

постићи уз ефикасну употребу одговарајућих средстава. Од таквог схватања рационалности нису поштеђене ни многе посебне науке. Неки филозофи су склони да због тога на све науке гледају у смислу, како је то Мартин Хајдегер (М. Heidegger) приметио, да све оно што у њима још подсећа на порекло из филозофије, науке ће тумачити на себи својствен ("технички") начин.¹¹

Па, ипак, са социологијом не стоје ствари тако, бар не сасвим. Иако је социологија наука, уз то још у доброј мери "поструковљена", у њој је још увек јака филозофска нит, која је тера на стална пропитивања и преиспитивања, не само стварности коју проучава, већ и социолошке мисли о тој стварности. То је оно што социологију још увек, као и филозофију, чини способном да ствара уточниште за слободу ("докле год је не забране", како каже Адорно).¹² Наравно, тешко је замислити да би се данас неко у модерном свету усудио, посебно после пропадања тоталитарних режима у Европи, да забрани социологију – као што се то донедавно радило. Ипак, та могућност није сасвим искључена. Ако су идеолошке и бирократске препреке за развој социолошке (и уопште слободоумне) мисли делимично ослабиле, препреке које долазе од стране (техницизираних) стручњаштва су их часно замениле.¹³

У том смислу, критичка општрица социологије се само нешто више усмерава на критику праксе и идеологије стручњаштва.¹⁴ Да будем јаснији. Не ради се о томе да ја сматрам да је професионална делатност бесмислена. Напротив. Практична рационалност човека, која је добрим делом садржана у професионалном раду, може да надилази ограниченост техничке рационалности (као рационалности без духа). Ради се о томе да социологија, остајући "верна" својим филозофским коренима, (мора да) критички пропитује, истражује и објашњава оне друштвене и културне услове који доводе до преокретања професионалне, практичне рационалности (*praxis*-а) у техничку рационалност (*pragme*). Својевремено је Расел (В. Russell) приметио да је потребно ослободити дух од предрасуда тзв. практичних људи.¹⁵ На тај начин ће – каже он – дух који је свикао на непристрасност и слободу сачувати нешто од те слободе и непристрасности и у свету акција (човековог деловања) и у свету емоција (човековог понашања).

У том погледу социологија се јавља као "катализатор" друштвених промена које потпомажу развијање културних садржаја у њима. Роберт Линд (R. Lynd) је с правом истицао да социологија "није учењачки арканум него организовани дио културе који уопће постоји да би помогао човјеку у стално новом разумијевању и изграђивању властите културе".¹⁶

11 Вид. М. Heidegger (1978), "Крај филозофије и задаћа мишљења", у Зборнику *Чему још филозофија?*, Центар за културну дјелатност ССО, Загреб, стр. 201-224, посебно стр. 205.

12 Theodor W. Adorno (1978), "Чему још филозофија?", *op. cit.* у прим. 11, стр. 14.

13 У том смислу Анри Лефевр (Henri Lefebvre) о односу идеолошког и технолошког отуђења. Вид. Н. Lefebvre (1978), "Метаморфоза филозофије", у Зборнику наведеном у прим. 11, стр. 96.

14 Вид. Божо Милошевић (1993), "Улога и задаци социологије у образовању за струку", *Луча*, Никшић, бр. 1, стр. 107-114.

15 Bertrand Russell (1978), "Вриједност филозофије", у Зборнику наведеном у прим. 11, стр. 277.

16 Robert Lynd (1939), *Knowledge for What?*, Princeton, p. IX (наведено према Т. В. Bottomore, *op. cit.* у прим. 2, стр. 11).

Најбољи начин да се властита култура изгради је стално подстицање на "сустрете" са другим културама. Најповољнији оквир за то је практична рационалност, која је својствена социологији (иако не само њој!). Особеност практичне рационалности социологије, као опште, теоријске и основне науке о друштву, утицала је и утиче на сукобљавање социологије и других "носилаца" практичне рационалности, не само са традиционалним структурама свести, већ и са оном свешћу која је оличена у техничкој рационалности. "Велики део нове историје – наводе Бергер и Келнер – састоји се од драме тих сукоба".¹⁷

Позитивистички приступ стварности представља оличење техничке инструменталне рационалности. Утицајност позитивизма на човеково сазнање почива на вештој употреби логике и апстраховања, уз запостављање интуиције и осећања као саставних чинилаца ума.¹⁸ Због тога је позитивистичко мишљење уопште, а поготово у социолошком емпиризму, "сасвим ситно".¹⁹

Иако је позитивизам имао значајан удео у "етаблирању" социологије, социологија је увелико успела да се отргне испод његовог пресудног утицаја. Приступ са становишта тоталитета друштва и целовитости човекове праксе, који је оличен у практичној рационалности, сузбио је "империјализам" позитивизма у социологији и дао му одговарајући значај у објашњавању и разумевању човековог света. При томе, социологија се није одрекла рационалности, иако је указала на недостатке позитивистичког схватања рационалности. Социологија се не одриче универзалности (раз)умског мишљења, без обзира на тзв. постмодернистичко настојање да са "прљавом водом просветитељске рационалности" одбаца рационалност као такву.²⁰ Напротив, савремена социологија све се више окреће рационалним генерализацијама помоћу којих настоји да разуме човекове проблеме у сваком посебном социокултурном контексту и да, истовремено, објасни цео низ друштвених процеса који су заједнички модерном свету. У том погледу, социологија постаје "међународном", или, како то Маргарет Арчер каже, "социологија за један свет"²¹. При томе, модерни свет се не посматра као нека монолитна целина, већ као јединство различитости. Таква социологија не негира регионалне, националне или неке друге социјалне посебности, нити одбацује потребу да се оне социолошки проуче, већ их сагледава у "контексту" заједничких (светских) проблема. Већ смо напоменули да се традиционалистичко схватање локалне самодовољности, баш као и схватање стварности са становишта техничке рационалности, опире јединствености социологије која указује на већ увелико присутне јединствене процесе на "овој јединој Земљи". Како се "глобали-

17 P. Berger & H. Kellner, *op. cit.* у прим. 1, стр. 157.

18 Akinsola Akiwowo (1989), »Building National Sociological Tradition in an African Subregion«, у: Nikolai Genov (ed.), *National Traditions in Sociology*, Sage Studies in International Sociology, London-Beverly Hills, p. 156.

19 Ernst Block (1978), "О садашњем стању филозофије", у зборнику *Чему још филозофија?*, стр. 25-52, посебно стр. 36.

20 Вид. Маргарет Арчер (1990), "Социологија за један свет: јединство и различитост", *Социологија*, Београд, бр. 3, стр. 189; иста (1989), »Theory, Culture and Post-industrial Society«, *Sociologia: Rivista di Science Sociale*, № 1.

21 Маргарет Арчер, "Социологија за један свет: јединство и различитост", *op. cit.* у прим. 20, стр. 179.

зација” изражава све више на светском нивоу као повезаност структура, култура и деловања, који разграђују традиционалне границе између њих, то се предмет социологије све више помера са неког посебног глобалног друштва на глобалне, светске процесе. Наравно, то не значи да социолошки дискурс неће још дуго лутати између ”локалитета” и ”тоталитета”.²²

”Померање” предмета анализе социологије не значи да се она више не интересује за регионалне и националне проблеме, већ да их настоји сагледавати у оквиру човечанства као целине у настајању. У том настојању, социологија се суочава са чињеницом модерног света у коме се модернизација јавља у реципрочном односу са контрамодернизацијом. Како је и сама социологија једна модерна појава,²³ неминовно је да се и она суочава са отпорима у културној сфери и у сфери њене друштвене професионализације.²⁴

Иако је социологија модерна појава, она је допринела сазнавању противречних особености модернизације (која, поред интегративних, садржи и дезинтегративне културне и друштвене последице) . Без обзира да ли је у неком периоду свог развоја, или у оквиру неког свог посебног приступа, више наглашавала потребу да се проуче интегративни или дезинтегративни процеси у друштву, социологији се не може оспорити удео у ослобађању човека од илузија. Због тога она не губи привлачну снагу рационалног дискурса и општечовечанске заинтересованости за њене научноистраживачке резултате. Критички анализујући проблеме модерног света, социологија потпомаже развој рационалне, критичке свести и тиме (латентно) оснажује делотворност разних културних садржаја који олакшавају ”сусрет” култура.

---

22 Исто, стр. 181.

23 P. Berger & H. Kellner, н.д. *op. cit.* у прим. 1, стр. 154.

24 D. Portwood & A. Fielding (1981), »Privilege and the Profession«, *Sociological Review*, Vol. 29, № 4.